

Laczkó András

## Értjük-e a külhoni példákat ?

Szekfű Gyula és történeztársal a magyar história vizsgálatából azt a következtetést vonták le, hogy hazánk sorsára mindig a külső tényezők voltak a legnagyobb hatással. Különösképpen azután, hogy megszűnt önálló államiságunk. Századunk huszonöt évnél időperiódusát leszámítva, ezeddig nem is állt helyre. Hosszú elemzéseket lehetne arról írni, hogy miért nem. Azokban első helyre kerülnének az olyan tételek, amik a kedvezőtlen földrajzi fekvésre, rossz geopolitikai körülményekre, európai hatalmi érdekek ütközöttségére utalnak. Ezek pedig - akárhogy forgatjuk - olyan külső tényezők, amikre a magyarságnak története során alakító befolyása alig vagy egyáltalán nem volt.

Nem feledhetjük, hogy voltak naiv és annál nagyobb tüzzel hirdetett elképzelések arról, hogy e kicsiny (kiszolgált) országban - mindentől függetlenül - elérhető a boldogulás (értsd: jólét, nyugalom, derűs életvitel). Ez a sziget-szemlélet - horribile dictu - még azt is feltételezte, hogy a kedvezőtlen külső tendenciák megállíthatók a határnál!

Most már tudjuk, hogy nem, s az is, hogy ezért a tudásért sokkal drágább árat kellett fizetni azoknál, akik hama-

rabb, időben megértették a külhoni példát, helyzetet. Népi bölcsességünk mondja, hogy "szegény embert még az ág is húzza", s ezt jelen viszonyaink között csak úgy értelmezhetjük, hogy *vissza* a megszokott helyzetbe, az ősöktől (és a propagandától) megtanult gondolkodásmódba.

Azzal pedig változtatni, előbbre jutni, boldogulni aligha lehetséges. A polgársággal is előbb el kellett hitetni, hogy a nemesség buta és kimozdítható pozíciójából. Ha ez nem válik az alullevők meggyőző-

désévé, akkor a roham aligha indul meg. Kulcsfontosságú így, hogy mennyire sikerül átalakítani a gondolkodást. Van erre tanulságos külhoni példa.

A megszokás hihetetlenül nagy úr. Az emberi léleknek egyik kényelmes reflexe ez, amivel többek közt a kellemetlen változások ellen igyekeznek védekezni. Ugyanakkor az is bizonyított, hogy a sztereotípiák mennyire akadályozzák, néha lehetetlenné teszik a tisztánlátást, elfedik azokat a mindenki számára fontos felismeréseket, amik az újításhoz, a váltáshoz feltétlenül szükségesek. A megszokás így olyan kövületté válhat, amit csak a legnagyobb erőfeszítéssel mozdíthat meg az arra vállalkozó. Az orosz történelem reformerei: Rettegott Iván, Nagy Péter, Lenin, Buharin, és napjainkban Gorbacsov e kövület-megszokásokon változtattak.

Am ne feledjük, amíg a korábbi történelmi egyéniségeknek korlátlan (vagy alig megosztott) hatalom minden (vagy legtöbb kíméletlen) eszköze rendelkezésére állt, Gorbacsov csak önnön eltökéltségében, pontosan kiszámított taktikájában bízhat, és nem utolsósorban meggyőző érvelésére építhet. Az Európához való felzárkózás, csatlakozás érdekében Nagy Péter cár maga fogott olót, vágta le a bojári hatalmat és a múltat jelképező hosszú szakállakat. Sok-sok kérdésben Lenin megfellebbezhetetlenül intézkedhetett. Gorbacsov viszont demokratizáló, modernizáló elveinek, végső soron önmagának mondana ellent, ha a korlátlan hatalom nagyon is kétélű eszközéhez nyúl. Az orosz történelem eddigi átalakításai legtöbbször azonosak voltak a rezsimek (vagy uralkodók, vezetők) megváltozásával. Az újak gyakorlata az volt, hogy az elődök elveit, cselekedeteit és kiszolgálóit bírálták, vagyis

legfeljebb a felszínét kavarták meg. Azután visszatértek a szinte korlátlan hatalom gyakorlatához, az expanzív politikához, az egyetlen vallás (ideológiai) erőltetéséhez.

Másra volt és van szükség - ismerete fel Gorbacsov. A debreznjevizálást persze ő is végrehajtotta, de egyáltalán nem elégedett meg a felszín hullámaival. Az Európához csatlakozás feltétele ugyanis a belülről és az alapvetően (mélységében és teljesen) végrehajtott modernizálás. Munkájában, a peresztrojkaiban éppen az az elismerésre méltó, hogy vállalta több száz millió ember megszokásra épülő magatartásának, sztereotíp gondolkodásának és mechanikus munkájának átalakítását. Az utóbbi magyar szó persze nem fejezi ki pontosan azt, ami az oroszban benne van: az építés, a teremtés másságát! (Nem ugyanazt toldozza, hanem más alapról indul.) Nem folytatni akart (abban sokan segítették, támogatták volna), hanem újat, mást, Európához méltót teremteni. (Napi gyakorlata ellentmondana ennek?)

Ez egybeesik lényegi érdekeinkkel. A történelem ugyanis azt bizonyította, hogy a Nyugathoz való felzárkózás csak akkor lehetséges, ha a birodalom központjában és belülről indul el a modernizálás. Elsősorban a középkori monarchikus rend és elvek, ideológiák lebontása. Enélkül a nálunk is beépített lendítőerő nem áll meg.

Annak, aki lengőhintán ült, már a földrelépés is újdonság. A história sok fintora közül az egyik, hogy olykor egyszerűbb a megszokásokhoz ragaszkodni, a készen kapott gondolkodási klisék vakvi-

lágában élni, mint valóságos értékrendet kialakítani. A nyugalomhoz elegendő volt mások elveit visszhangozni. A középkort idéző (éltető) hierarchiában korunk "hivatásos forradalmárainak" nem kellett egyebet tenni, mint kinyilatkoztatni saját sérthetetlenségüket. S meglett a csoda! Addig mondogatták, míg a többség be- lenyugodott (félre ne értsük, ez nem egyenlő az elfogadással). Ennek nyomán a "hivatásos forradalmárok" kiváltságok bástyaíainak védőivé váltak. Ez is fintora a történelemnek: akik másoknak rohamot vezényeltek, hamar várvédökké váltak. Képzletben szinte az örökkévalóságig. S akkor a már jól kiépített hierarchiába belépett Gorbacsov, és lassan-lassan megkérdőjelezett mindent. Sőt, amit lehetett - rombolt. A "hivatásos forradalmárok" számára hihetetlen volt, nem tudták és tudják felfogni, hogy nem a "tömegek" tették semmissé kiváltságaikat és rohamozták meg erődeiket, hanem a vezetéstől kaptak utasítást a helyzet megváltoztatására, a kapuk megnyitására. Ez az a pont, amelyiktől a szó teljes értelmében átépítésről beszélhetünk, innen a gondolkodásban már nem elegendő a sztereotípiá, ettől az alkalmazkodás már nem mehetett a feudális hierarchia rendszerének megfelelően fölfelé.

Igazán történelmi tett volt Gorbacsovtól a gondolkodás megváltoztatása. A szolgálalkúság, a talpnyalás, a kameleon-módszer és a többi kipróbált eszköz már semmit sem ér. Az igazság mércéje nem kinyilatkoztatás többé, hanem a valósággal történő szembesítés. Elvesztette jelentőségét, szerepét az önkorlátozó belső cenzúra. Ami azért működött, mert soha nem lehetett előre tudni, jól dolgozik-e

az író, az újságíró, a szerkesztő. Minden csak utólag derült ki, amikor dicséretet vagy szidást osztott ki a sérthetetlen illetékes. A gorbacsovi peresztrojka és glasznoszty remélhetőleg véglegesen lomtárba tette a belső, már sokak által kifogásolt alkalmazkodó órát. A tabu-témák mindenkinek megszűntek. A beszélgetések-viták során szűk körben sem kell már félve körbetekinteni, ki hallja és viszi tovább. A dolgok, a jelenségek nevükön nevezhetők. Ott is, ahol negyven-hetven évtizedig másraprogramoztak.

A léleknek, a gondolkodásnak, a beszédnek és az írásnak, az emberi szellemnek ez a felszabadítása Európa e tájkának nagy élménye. Hogy mennyi ember osztozik ebben, az nap-nap után tapasztalható. Olyan öröm ez, amit - bizonyon remélhetjük - nem lesz módja és joga senkinek elvenni. Gorbacsov új gondolkodást serkentő munkája is biztosíték rá. Meg az, ha ösztönzésére itthon is átalakul a gondolkodás.

Azt kellene elérni, de sajnós a tények mást mutatnak. Tudom, hogy ilyen változáshoz idő kell, száz napnál sokkal több. Éppen ezért erős az igény arra, hogy legalább azok, akik vállalkoztak az átalakításra, ne ragaszkodjanak a hagyományos, az örökült frazeológiához. Még ösztönző példák alapján is nehéz újat kitalálni, de ha nem történik meg, akkor miként higgye el az ember, hogy valóban másról van szó. Sokan felkapták a fejüket akkor, amikor a rádióban elhangzott a magyar miniszterelnöknek az amerikai elnök előtt elmondott fogadalma, hogy Magyarország az idők végezetéig hű szövetséges lesz. A jó emlékezettel megáldottak mindjárt azt emlegették, hogy Csú Te marsall



1953-an kardját kirántva tett hasonló kijelentést. A közelmúlt eseményeiben kevésbé jártasak pedig arra gyanakodtak, hogy magyar párttitkárok többször mondtak a mai miniszterelnök szövegével csaknem egyezőt - Moszkvában. Körülbelül ugyanazzal a hatásfokkal; egy mosollyal kísért biccentés volt az eredmény...

Az még hihető, hogy ily esetekben a külhoni példák nagyjából hasonlóak. Az viszont tény, hogy az a nyugati kormány, amelyik az állampolgárokat nem tekintette felnőtteknek, sokat titkolódzott, mi több, nem mondott igazat, rövid életű volt. Értsük úgy, hogy a kendőzetlen igazság a legjobb eszköz (vagy legalábbis egyike azoknak) a kormányzáshoz. Az Európa figyelmét felkeltő magyar autós-blokád egyik kiváltó oka kétségekívül a kormány titkolózása, illetve az igazsággal ellentétes állításai voltak. A nyíltság és az őszinte szó sok bajnak vette már elejét. Elegendő arra hivatkozni, hogy nemrégiben a francia középiskolások tüntettek, aztán randa-líroztak, mert kifogásaik voltak az iskolarendszerrel. A kormány kivezényelt rendőri erőket is, de nagyobb hatású volt az, hogy a köztársasági elnök elismerte a követelések jogosságát, igazat adott a diákoknak. (Aztán gyors ütemben elindult a munka a változtatásért.) Budapesten a miniszterek még akkor is másról beszéltek, amikor teljesen egyértelmű lett, hogy az igazság beismerése (és presztizisvesztés elszívása) nélkül a helyzet csak romlani fog.

A televízió jóvoltából vagy az utazások gyakorisága miatt sokunknak van ismerete arról, hogy mi minden ellen szerveztek és indítanak tüntetéseket nyugaton. De arra nem emlékszem, előfordult-

e valaha, hogy ott áremelésért vonuljanak föl. Budapesten ez is megtörtént! A tény önmagát minősíti. Nem is ez az érdekes, hanem a kiagyaló(k) gondolkodásmódja. Ami - ha jól értem - azt célozta meg, demonstráljuk, hogy a többség minket támogat. Ha így van, akkor teljes a megdöbbenésem. Ilyen nyugati példa nincs! Pedig a kormány sokszor hangoztatott szándéka, hogy amiben lehet, az ottaniakat másolja. Ebben az esetben az indigó valahogy rossz irányba fordult. Mert Moszkvában, vagy jöjjünk közelebb, Bukarestben módszer, hogy a protestálók ellen hűséges tüntetőket vagy ha kell, husángos bányászokat vezényelnek ki. Ez lenne az új kormányzási stílus? Hogy azt másolják, gyakorolják, ami ellen nem is olyan régen minden eszközzel küzdöttek? Hol van itt az európaiság?

A képernyő előtt ülők láthatták, hogy ki vezényelte az "ellentüntetöket". S azt is, hogy a belügyminiszter irányította kormánynak mindezek, sőt, a nyílt fenyegetések ellenére engednie kellett. Ily esetben a külhoni példa azt mutatja, hogy a miniszter urak levonják a következtetést. Ne nézzünk távolabbra most Bécsnél! Volt egy Blecha nevű belügyminiszter, akinek távoli ismerőse (vagy barátja) zavaros ügybe keveredett. Jól értsük, nem a miniszter, nem a családja, mégcsak a rokonsága sem. Ennek ellenére Blecha úr azonnal bejelentette lemondását, mert a miniszternek feddhetetlennek kell lennie. Azt sem engedheti meg, hogy azok köréből vetüljön rá rossz fény, akik között megfordul. Nálunk sokkal egyértelműbb volt a helyzet, s mégsem... Tudom, az ország nem maradhat kormány nélkül, s épp ebben a nehéz

helyzetben. Igaz. De ha a külhoni példákat követnénk, akkor az alkalmasság jutna szerephez, s nem pártpolitikai vagy koalíciós elképzelések. Amíg ez vezérlő elv nem lesz, addig az elmaradás e téren is növekszik. Az pedig kifejezetten érdekeink ellen való.

S az ugyancsak, ha bármely tisztséget viselő többnek, másnak képzelet magát az embereknél. Egy svájci kivárosban pár éve szemtanúja voltam, hogy egyáltalán nem illő heveséggel verte az asztalt egy képzőművész. Azért, mert szövényt, majd hírlapi vitába keveredett a kanton prefektusával, akinek ott is nagy hatalma van (hiszen parancsol a rendőrségnek). A művész verte az asztalt, hogy addig nem hagyja abba, amíg a prefektus nem távozik (le nem mond). Már voltak bíróság előtt is. Magyar gondolkodással mindjárt gyanakodni kezdtem, hogy ott csak a művész húzhatta a rövidebbet. S valóban, elismerte, hogy megbüntették. Mert a prefektusnak nagyobb hatalma volt? Nem. Csupán azért kellett egy frankot fizetnie, mert a bíróság előtt is verte az asztalt... Ha a külhoni példát jól értem, akkor ott senkit, egyetlen polgárt sem tartanak kiskorúnak, szellemileg visszamaradottnak, aki képtelen megérteni saját helyzetét. Az egyenlőség példája kellene már hasson nálunk! Nyilván a gondolkodásmód akadályozza érvényesülését. Hiszen az október végén kiderült, hogy a miniszterek és a munkaadók és a munkavállalók között messze nincs egyenlőség. Nem tudom, hogy hány frankot kellett volna fizetni azért, hogy a kormány képviselői rendre megvárakoztatták a tárgyaló feleket. Miért ez a lebecsülése a többi embernek? (Hogy a képernyők előtt ülő népről ne is szóljak.)

Csak azért, mert bársonyszékben ül valaki? Elfelejtük, hogy kiknek a szavazataival jutottak oda?

Térjünk vissza még a megvárakoztatásra, mert arról is van közvetlen nyugati tapasztalatom. Neuchatelben járván meg akartam nézni a középkori várat. Ahogy a lépcsőkön kapaszkodtunk föl, egy nyitott ajtóra hívta fel a figyelmemet a kísérőm. Az volt rá kiírva: Minister Public. Miért van nyitva az ajtó? - kérdezte svájci ismerősöm. Arra tippeltem, hogy az inas elfelejtette bezárni. Gyorsan fölvilágosított, az lehetetlen, hiszen akkor már nem lenne inas. Nem ez a magyarázat, hanem az, hogy a miniszter úr egyetlen hozzáfordulót sem akart megvárakoztatni (mert akkor rövidesen már ő sem lenne miniszter). A reá bízott hatalmat a legteljesebb nyíltsággal, a köz szolgálatábangyakorolta, gyakorolhatja. Mikor lesznek követői nálunk ennek a magatartásnak?

Ha ilyen apróságra nem terjedhet ki a figyelem, akkor legalább a létet valóban közvetlenül érintő dolgokat lássuk meg. Például azt, amire ugyancsak a svájciak mutattak rá. Sorban mennek tönkre a kis műhelyek, üzletek, vállalkozások. Itthon éppen ellentétes tendenciát igyekszik erősíteni a gazdaságpolitika. Vállalkozásra, üzlet- és műhelynyitásra ösztönöznek minden erre hajlandó embert. Az így remélt csoda azonban valószínűleg elmarad. Mert az említett példa jelzi, hogy a versenyt nem sokáig bírhatja a kisvállalkozás. A fribourgi vagy genfi boltoknak, műhelyeknek épp azért kellett bezárniuk, mert jól mentek, s a hasznot hozó üzletmenet feltűnt a nagyvállalkozóknak. A nagy cég gyorsan megjelent

szolgáltatásaival, olcsóbban, gazdagabb választékkal, minőségileg kifogástalanul. Ezzel nem versengetett a kisvállalkozó. Tudom, az utat végig kell járni, a tanulópénzt meg kell fizetni. De ha kikerülhetetlen a fizetés, akkor arra adjuk ki a pénzt, ami valóban a legjobb modell, olyan útra térünk, ami tényleg a jövő századba vezet. Érdemes lenne - a gyakran jelentkező külhoni tünetek alapján - megvizsgálni, nem léphető-e át egy lépcsőfok?! Hiszen arról is nemrégiben számoltak be a hírügynökségek, hogy közel félmillió francia parasztagazdaság ment tönkre. Termelékenyek voltak, jól dolgoztak, de nem bírták a versenyt - elsősorban a piaci árakkal (és az azokra hatást gyakorló nagytermelőkkel). A magyar paraszt nem szívesen hajtja kocsiját rossz úton. Az elébe rajzolról - a külhoni jelzések alapján - látszik, hogy bajok lesznek vele. Jobban meg kellene vizsgálni, még az indulás előtt, nehogy ismét csak a visszafordulás maradjon az egyetlen lehetőség. Sem pénz, sem idő nincs rosszkísérletekre.

Francia, japán, hongkongi és már orosz példák is figyelmeztetnek, nehéz helyzetben a kultúra erősítése fontos feladat. Nálunk e téren is ellentétes a tendencia. Protestáljunk, mert a vidék kizsákmányolása túllendült az elviselhető ponton. Sokan bizonyították már azt, hogy a gazdaságban mennyi kárt szenvedett a "vidéki" Magyarország - kizárólag csak azért, hogy pillanatnyi politikai érdekek kedvező színben tűnjenek fel. Nem halasztható tovább most már a nyílt vita arról, hogy milyen károkat okozott és tervez újra a reformgondolatok jegyében a pénzügyér-szemlélet a nem fővárosi kultúrának.

A költségvetés-centrikus szemlélet érvényesülése megsemmisíti az eddigi eredményeket, lerombolja azt is, ami pedig önmagában kevés lett volna az európai felzárkózáshoz. A befolyó adók olyan elosztási rendszeréről hallani, ami a hátrányokat nem számolja fel, inkább növeli. Az alapelv a települések fokozottabb támogatása. Ezt így, összefüggések ismerete nélkül, akár helyeselhetjük, hiszen van olyan falu, amelyik több pénzhez jut, mint eddig. De a lélekszámon alapuló, ún. "fejkvótás" rendszer például Kaposvár esetében kétszázmilliós hiányt teremtett (a város 1990. végére elérte a négyzámilliót). S ez melyik ágazatot érinti leghátrányosabban: a közművelődést. A pénzügyőr-gondolkodás ugyanis úgy tartja, ez a legkevésbé fájó, ott nem mernek kiabálni.

Tiltakoznunk kell, mert nemcsak egyéni, kisközösségi létünk, de a nemzet jövője is károsodik, ha engedjük a további tobzódást. Hogy fokozatosan sorvasztják a színházi kultúrát, agóniára ítélik a múzeumokat, könyvtárakat, művelődési házakat és az irodalmi folyóiratokat. Hogy miként, azt láthatjuk a színházaknak adott "új támogatási rendszerből". Az idézőjel helyett felkiáltó kellene, ugyanis támogatásról szó sincs. A nézőszámra alapozott összeg sokkal kevesebb, mint amiből eddig éltek az intézmények. Csak egyetlen példát. A kaposvári Csiky Gergely Színház hosszabb idő óta jó nézettségi statisztikával rendelkezik. Így akár kedvezőnek is tarthatnók az "új" elgondolást. Az intézmény eddig nagyjából kilencven millió forintból gazdálkodott. A nézőszámra alapozott támogatási összeg kezdetben a felét sem ígérte. (Tegyük hozzá, a mostani



bértömegük több annál!) Nem kell közgazdásznak lenni ahhoz, hogy lássuk a mélypontra jutást. Kevesebb pénzből, emelkedő árak, infláció mellett, ugyan ki tud gazdálkodni? Tényleg hozzáértő kormány kellene, hogy ezt ne engedje! Mert az illetékes művelődési államtitkár mindezek nyomán csak azt jegyezte meg: "...nincs pénz, a tárca költségvetéséből hiányzik 1,3 milliárd forint." Azt már nem tette hozzá, hogy nekik feladatuk, kötelességük lenne a hiányzót előteremteni.

Az ilyenfajta tájékoztatás "lenyűgöző". Hiszen szó sem esett a megyei könyvtárakról, múzeumokról, művelődési központokról és az irodalmi, kulturális folyóiratokról, lapokról. A jelenlegi önkormányzati törvénytervezetben ezek marginálisan szerepelnek! Azaz, le kell építeni, vagy be kell zárni mindent?! A me-rev pénzügyér-gondolkodás ezt akarja! Lerombolni, megsemmisíteni mindent. S ezt a művelődési kormányzat nemhogy megvétozná, hallgatásával még támogatja!

Tisztázzuk már végre, hogy a művelődés mindenütt a világon pénzbe (!) kerül, amit döntő mértékben - bárhová nézünk - az állami költségvetés vállal magára! Arra aligha tudna a pénzügyi kormányzat példát hozni, hogy valahol is egy működő rendszert egyszerűen figyelmen kívül hagyva néznének előre. Bízhatnánk abban, hogy az országgyűlés ezt nem fogadja el. De a honatyákat a kormány annyiszor "átverte" már, hogy kevés az esélye a visszautasításnak. Különben is, napról napra azt látjuk, hogy egy pénzügyi, költségvetési diktatúra érvényesül. Most ennek a közművelődést semmibe vevő rafinált formáját érvényesítik. Alig esik szó az ágazatról. Amiről nem beszélünk,

arra nem kell pénz. Az ilyesfajta gondolkodásnak már éppen elég kárát látta a magyarság.

Ha bezárnak néhány intézményt, megszüntetnek néhány kulturális műhelyt, attól még - mondják - nem dől össze a világ. Az valóban nem. De a közművelődési egyesületek, az önszerveződő közösségek, a művelődést segítő gazdakörök és egyebek negyven év előtti bezárása igazán lehetne intő példa. Az intézkedés annyi kárt okozott a népi kultúrában, a szellemi viszonyokban, hogy hatását azóta sem sikerült kihevernünk. Ehhez hasonló intézkedések még az új gazdálkodás jegyében sem tervezhetők! Az önkormányzatoknak odadobják a labdát: oldják meg, ahogy tudják az intézmények fenntartását. Fedezet nélkül? E logika szerint a felmerülő kérdés: pénz nélkül hogyan maradhat meg a Pénzügyminisztérium?

A megyei múzeumok, könyvtárak, művelődési központok és folyóiratok, lapok fenntartását átvehetnék a városok. De azok is kevesebb pénzt kapnak. Sorvadjanak el a megyék szellemi irányítói, módszertani műhelyei, hogy néhányszor tízmilliót megtakarítson a költségvetés? A tönkretétel könnyű, a feltámasztás nehéz és pénzigényes. Nem gondolkodhatnak és intézkedhetnek csak rövid távon a magyar közműveltségéről. Vagy vannak, akik ezt is tragikus nemzeti sorskérdéssé akarják tenni? Ne engedjük! Erre intenek a külhoni példák.